
Studiereizen van het Bildungswerk Stanislaw Hantz naar de kampen van de “Aktion Reinhardt”

STEFFEN HÄNSCHEN

Bildungswerk Stanislaw Hantz e.V.

ALGEMENE INLEIDING

Uit onderzoek in Duitsland door het instituut Forsa voor het tijdschrift “der Stern” in januari 2012 bleek dat één vijfde van de jonge volwassenen in Duitsland niet wist dat Auschwitz een concentratie- en vernietigingskamp van de nationaalsocialisten is geweest. Van 21 percent van de 18-30-jarigen aan wie het gevraagd werd, wisten zij het begrip Auschwitz niet te plaatsen.

Waarschijnlijk zou het resultaat van een dergelijk onderzoek nog erger zijn als je dezelfde mensen zou vragen wat Bełżec is geweest. Over de voormalige vernietigingskampen van de *Aktion Reinhardt* in het oosten van Polen: Treblinka, Bełżec en Sobibór was er in Duitsland nog nooit veel bekend. Zo ook over de misdaden die door de nationaalsocialisten in Oost-Europa zijn begaan in het algemeen. Men kan met zekerheid beweren dat de kennis over het nationaalsocialisme in Duitsland erg beperkt is, ook al wordt het onderwerp in het geschiedenisonderwijs behandeld.

In het zelfde onderzoek beaamde de helft van de bevroegden, dat ze nog nooit op bezoek in een voormalig nationaalsocialistisch concentratiekamp geweest zijn.

Hoe schokkend deze getallen ook zijn, in de toekomst zal het nog veel moeilijker zijn, om de kennis over de vernietigingspolitiek van de nazi's te verspreiden. De belangrijkste reden hiervoor is niet alleen de tijd, de oorlog is tegenwoordig immers al 68 jaar geleden beëindigd. Maar er zijn vooral bijna geen overlevenden meer, die uit hun eigen verleden over deze periode kunnen vertellen. Daarmee is nu het einde van een tijdperk bereikt.

Voor de herinnering aan de door de nazi's begane terreur bleken de overlevenden en vaak ook hun familieleden onmisbaar te zijn.

Om een voorbeeld te geven: Er is een groot verschil tussen de herinnering aan

de vernietigingskampen Treblinka en Sobibór enerzijds en het vernietigingskamp Belzec anderzijds. Een belangrijke reden hiervoor is, dat bijna niemand het kamp van Belzec heeft overleefd en slechts enkele overlevenden op ongeveer 500 000 slachtoffers konden na de oorlog vertellen, wat er in het kamp gebeurde. Dit is anders in Treblinka en in Sobibór, in beide kampen kwamen gevangenen, die gedwongen werden aan de moord mee te werken, in opstand. Een aantal kon ontluchten en overleefde de oorlog. Deze mensen zorgden er later voor, dat er tenminste gedeeltelijk over de kampen werd gesproken. In het geval van Sobibór was het bijvoorbeeld zo, dat er lange tijd op het voormalige kampterrein door de Poolse overheid een informatiebord geïnstalleerd was, waarop stond, dat op die plek 250 000 Russen werden vermoord. Een overlevende van de opstand van Sobibór, Tomasz Blatt, heeft er zich vervolgens zeven jaar voor ingezet, dat dit bord in de jaren 1980 werd vervangen door nieuwe informatie, namelijk dat de slachtoffers alleen van Joodse afkomst waren, verder zette hij er zich voor in dat in het gebouw van een kinderopvang, dat lang bestond op het terrein van het voormalige kamp, een museum werd opgebouwd. In Belzec is dit niet gebeurd, en pas twintig jaar later, in het jaar 2004, werd het nieuwe museum geopend. Hier zat eveneens het initiatief van een overlevende achter.

De overlevenden stonden er dus tot nu toe garant voor er dat er niet teveel onwaarheden over de nationaalsocialistische vernietigingspolitiek werden verspreid en dat de kennis over die tijd werd doorgegeven.

Voor het *Bildungswerk Stanislaw Hantz*, de organisatie, die wij hier vertegenwoordigen, waren de overlevenden altijd heel belangrijk – zij stonden centraal in onze activiteiten.

Dat is al te illustreren met het voorbeeld van de persoon die zijn naam aan onze organisatie gegeven heeft: Stanislaw Hantz. Hantz was een Pool, die in het begin van de oorlog om politieke redenen werd opgepakt en naar Auschwitz werd gebracht. Daar verbleef hij van 1940 tot 1944. Toen het front dichterbij kwam werd hij naar Dachau verplaatst, waar hij de bevrijding door de Amerikanen kon meemaken. Voor hem, zoals voor de meeste overlevenden, was het na de oorlog belangrijk, de herinnering aan de gebeurtenissen, die onder de nationaalsocialisten plaats vonden, levend te houden en zijn kennis aan andere mensen door te geven, met als doel dat zij ervan kunnen leren. Stanislaw Hantz begon meteen na de oorlog, in samenwerking met andere voormalige gevangenen van het concentratiekamp Auschwitz, in Oswiecim een museum op te richten. In 1995 zijn wij voor de eerste keer met hem naar Auschwitz geweest. Met een indrukwekkende openheid heeft hij ons over het leven in het kamp verteld en ook tegenstrijdige dingen werden niet uit het oog verloren. Zo konden bij zijn getuigenissen ook daders bang zijn en de slachtoffers slechte kanten hebben. Tegelijkertijd bleef het toch altijd duidelijk, dat er daders en slachtoffers waren en dat de grenzen tussen deze twee groepen heel duidelijk bleven. In de zomer van 2008 is Stanislaw Hantz overleden. Maar tot die tijd heeft hij ons de weg geopend, om in contact te komen met een groot aantal getuigen. Deze hebben ons begeleid op onze studiereizen naar de voormalige vernietigingskampen en wij hebben hen uitgenodigd om naar Duitsland te komen en er lezingen met hen georganiseerd. Het

was belangrijk dat zij de mogelijk hadden hun ervaringen te vertellen. Ook hebben wij een aantal levensverhalen in boekvorm uitgegeven¹.

Voor ons is het bezig zijn met het verleden in het land van de daders van toen en met de ideologie van de nazi's heel belangrijk en wij voelen dit aan als een verantwoordelijkheid. Het gaat hierbij niet om persoonlijke schuld of persoonlijke vermengingen. Op de voorgrond staan de verantwoordelijkheid voor de Duitse geschiedenis, de wil om de herinnering levend te houden en waar mogelijk met kennis het heden te beïnvloeden. Enerzijds dient men open te staan voor de feiten en de kennis over de Holocaust, anderzijds is het ook van belang de betekenis van de genocide voor het globale heden erbij te betrekken.

Zich bezig houden met het nationaalsocialisme is geen geschiedenisles voor ons, maar een hulp om de wereld van vandaag beter te kunnen begrijpen en zich erin verantwoordelijk te gedragen. Het is een praktische politieke activiteit, waarbij het niet alleen gaat om het doorgeven van kennis, maar om een leerproces te scheppen.

Een belangrijk onderdeel van ons werk is het organiseren van studiereizen naar de plaatsen in Oost-Europa, waar de nazi's het Joodse leven hebben getracht te vernietigen². De vaste leden van de organisatie *Bildungswerk Stanislaw Hantz* doen dit op vrijwillige basis. Regelmatig gaan wij met geïnteresseerde volwassenen naar de plekken waar de Holocaust heeft plaats gevonden zoals Auschwitz-Birkenau, Łódź, Treblinka, Bełżec, Sobibór, Lemberg (Lvov) en Vilnius. Telkens wordt aan de deelnemers een documentatiesyllabus opgestuurd met informatie over de bezochte plekken³. Ook in Duitsland proberen wij de kennis aangaande deze plaatsen te verspreiden door middel van lezingen, het uitgeven van boeken en tentoonstellingen. Dit is nodig omdat er in het algemeen weinig voorkennis over het onderwerp bestaat. Daarmee moeten wij bij onze reizen rekening houden. De gaten in de kennis konden tot nu toe vaak door getuigen gevuld worden. Nu, dat deze bijna niet meer kunnen deelnemen aan onze reizen, moeten wij een belangrijke verandering doorvoeren. Wij moeten de reizen opnieuw doordenken en nieuwe uitgangspunten kiezen.

DE NIEUWE STUDIEREIZEN IN VIER PUNTEN

Dat er geen getuigen meer kunnen deelnemen heeft een direct gevolg op de manier waarop en ook welke kennis wij precies door kunnen geven aan onze deelnemers. Het is een groot verschil wanneer men vertelt dat mensen werden geslagen, of dat iemand het vertelt die het zelf heeft meegemaakt. De deelnemers konden tot nu toe de overlevenden rechtstreeks bevragen. Bijvoorbeeld konden ze aan Stanislaw Hantz vragen, wat voor een stem de *Lagerführer* Fritzsch in Auschwitz had en hoe groot

[1] Karin Graf, *Zitronen aus Kanada: Das Leben mit Auschwitz des Stanislaw Hantz*, Verlag des Staatlichen Museums Auschwitz-Birkenau, 1998, 250 p.

[2] <http://www.bildungswerk-ks.de/events>

[3] Florian Ross, *Infomappe zu dem ehemalige Vernichtungslager Treblinka*, Bildungswerk Stanislaw Hantz, Kassel, s.d., 624 p.

die eigenlijk was. En hij kon er een antwoord op geven: Fritsch was een kleine man met een dun piepstemmetje. Zoiets weten wij niet. Uit een pedagogisch perspectief is het optreden van een tijdsgetuige dus heel bijzonder. Wij zijn ons ervan bewust, dat wij de tijdsgetuigen niet kunnen vervangen. Toen zij nog deelnamen, stonden zij in het centrum van de rondleidingen, meer zelfs, de hele rondleiding werd naar hen georiënteerd.

Nu zien wij het als onze verantwoordelijkheid, de kennis die wij van hen gekregen hebben, door te geven. En hier is het vaak beter, de levensomstandigheden, de schok van de Duitse bezetting en de massamoord te verduidelijken, door de woorden van de slachtoffers te citeren. Ook nu nog staan dus de getuigenissen van mensen over de tijd van de nationaalsocialistische bezetting in het centrum van onze rondleidingen. Vaak kiezen wij een getuigenis van een persoon en vertellen op verschillende plekken, wat hij ons over de plekken en over zijn belevenissen heeft verteld of opgeschreven. Wij vertellen uit hun biografisch verleden, wat wij hebben gehoord, wat zij ons hebben verteld, wat wij in archieven aan getuigenissen hebben gevonden. Het is dus ook belangrijk voor ons, in archieven zoals het Joods Historisch Instituut in Warschau naar getuigenissen te zoeken, die wij dan gebruiken tijdens onze rondleidingen.

Een tweede punt is dat de periode na de Tweede Wereldoorlog als onderwerp op onze reizen belangrijker geworden is. Wij willen graag de kinderen van Holocaust-overlevenden erbij betrekken, vertellen wat er met de overlevenden na de oorlog is gebeurd en hoe de herinneringscultuur in de verschillende landen eruit ziet.

Als derde punt hebben wij in Oost-Europa vaak met het probleem te maken, dat er bijna geen herinneringscultuur met betrekking tot de Holocaust bestaat. Wij zien het steeds meer als onze taak met mensen ter plekke in contact te komen, die erin geïnteresseerd zijn en hun te steunen voor een gemeenschappelijke herdenkingscultuur. Zo vinden wij het belangrijk, met scholen samen te werken. Wij organiseren met scholieren wedstrijden, waar zij de geschiedenis kunnen verwerken en er vinden ook herdenkingen in hun bijzijn plaats.

Een laatste belangrijk punt is in contact te komen met mensen uit andere landen. Het gaat hier om een uitwisseling van ervaringen en ook dat de deelnemers kunnen zien, hoe in andere landen met het onderwerp wordt omgegaan. Een gevolg is, dat wij op onze reis naar de kampen van de *Aktion Reinhardt* in het oosten van Polen samenwerken met organisaties uit Nederland en Polen – de *Stichting Sobibor* van Amsterdam en de Organisatie *Bron van de herinnering* uit Lublin in Polen.

De grote taak voor onze onmiddellijke toekomst is, de herinnering aan de Holocaust ook zonder tijdsgetuigen levend te houden. Het fundament ervan is de kennis van onze referenten over die tijd en over wat de tijdsgetuigen ons ooit hebben verteld. Wij, van het *Bildungswerk Stanislaw Hantz* zien de studiereizen die wij organiseren als een praktisch-politieke taak. Het is onze verantwoordelijkheid, de kennis over de Holocaust te verrijken en te verspreiden.